

(Əvvəli ötən sayımızda)

Bundan sonra dostum tələbələrle bağlı bir məsələdə iştirakına görə təhsilini bir illiyə saxlamalı, sonra başqa bir Universitetdə davam etdirməli oldu. 1884-cü ildə o, Qafqazdakı şəhərlərdən birində xidməti vəzifəyə təyin olundu ki, bu zaman mən də burada xidmət edirdim. Burada bizə görüşmək qismət oldu. Bu görüş hər ikimiz üçün sanki böyük bayrama çevrildi. Bundan sonra biz tez-tez görüşür və Qafqazda hökm sürən vəziyyəti müzakirə edirdik. İki ildən sonra biz bir-birimizdən ayrıldıq. Onu Qafqazın tamamilə əks tərəfində yerləşən bir şəhərə xidmətə göndərdilər. Bu minvalla Popovla biz düz on iki il görüşmədik. 1896-cı ildə mənə də Popov xidmət edən yerə göndərdilər. Mən buraya gələn kimi, təbiidir ki, əvvəlki dostumun axtarışına başladım. Bu dəfə gördüm ki, nədən söhbət edirik edək o, bütün söhbətlərin hamısını ermənilərin Rusiyada və Türkiyədəki vəziyyətinin üzərinə yönəldir, tez-tez öz xalqının "acı" taleyindən danışır. Bununla belə, həm də burada mənə təəcübləndirən o idi ki, uzun müddət ərzində Vladimir Vladimiroviç Popov indi Vartan Vartanoviç Popovyantsa çevrilmişdi. Bu, həm də onun kabinetinin qapısının yanında vurulmuş lövhədə yazılmışdı. Maraqlıdır ki, onun Vladimir olub Vartana çevrilməsi heç də mexaniki baş verməmişdi. Bütün bunlar onun xarakterində də özünə güclü yer eləmişdi. Vartan öz dostu ilə söhbətdə Vladimir adı altında ermənilərə, onların marağına xidmət etməsindən danışır, özünü Rusiyada təhsil alanda rus kimi göstərməyə çalışsa da, yenə də daim bütün hallarda erməni mənafeyindən, onların məzlumluğundan, başibəlalılığından danışır. Vladimir - Vartan özünün dediyinə görə "rus suyunda çimsədə" nəyin bahasına olursa olsun, erməniyə xidmət etməli idi. Buna görə də o, metrikasında əvvəl Vladimir yazılıb, beləcə adlansa da, sonra Vartan kimi fəaliyyət göstərməsindən həzz alır, qürur duyurdu. Daha doğrusu, Vladimir - Vartan hər bir korekt şəraitdə gürcü içində "Vado", azərbaycanlı içində "Valeh" və s. kimi yaşayıb fəaliyyət göstərməklə erməni mənafeyindən çıxış etməyi özünün qəbilə, tayfa borcu hesab edirdi.

İ.Kanadpevlə söhbətlərdə Vladimir - Vartan bir necə dəfə qeyd etmişdi ki, mənə ata-anamdan aldığım tərbiyə və nəsihət yaşadığım regiona və situasiyaya görə adıma dəyişməyi qulağımda sığa edib. Bu təkcə mənim yox, həm də bizim ermənilərin tayfa mənliliyi ilə bağlıdır. Vartanın fikrinə görə demə yer üzündə bir neçə Ermənistan mövcud imiş - Türkiyə Ermənistanı, Rusiya Ermənistanı, Asiya Ermənistanı, Qafqaz Ermənistanı və s. Sayca kiçik, məkrə böyük olan ermənilər az qala yer üzünün yarısından çoxuna bu gün də iddia etməkdədirlər. Belə olduğu halda yəqin bizimkilərin erməni məkrindən baş çıxarması da heç də asan məsələ kimi görünür. Lakin Davud kişinin söylədiyinə görə, buna baxmayaraq, onlar ermənilərin payını lazımcına verə bilməmişdi.

O, Davud dayının başına gələnləri eynindən keçirə-keçirə, sistemləşdirə? sistemləşdirə düşüncələrinin dağınıqlığı altında qalırdı. Ermənilərin kimliyi, onların bizə vurduqları zərbələri öz içində araşdırı-araşdırı və yaşaya-yaşaya 8-ci km. qəsəbəsinin Q.Qarayev prospekti ilə məşini sürdükcə həm sağ, həm də sol tərəfdə yerli işğalın acı nəticələrini görürdü.

Prospekt boyu qırx-qırx beş illik cökə, küknar ağaclarının kəsilib, məhv edilib yerində dərin kotlavanlar qazıldığına gördükcə, içində xalqımızın genofondunu, onun flora və faunasını məhv edənlərə allı-güllü "alqışlar", "minnətdarlıqlar", "atalarına... eləsin", "ataları... olsun" deməkdən başqa çarəsi qalmırdı.

Davud kişigil o vaxt XX əsrin 40-cü illərində müharibə zamanı ermənilərə qarşı mübarizə aparmışdı. Biz isə bu gün bəzən adını azərbaycanlı kimi təqdim edib, özünü Livan ermənisi, İraq kürdü kimi aparanaqlara qarşı mübarizə aparmaq zorunda qalmışıq. O biri ermənilər erməni olduqlarından onlara qarşı mübarizə aparmaq nə qədər başa düşülən, asandırsa, adını azərbaycanlı qoyub, özünü erməni, kürd kimi aparanaqlara qarşı mübarizəmiz o qədər

**Nizami Məmmədov
TAĞISOY**

Qisas və...

də kəsərli olmur. Çünki onların havadarları adlarını azərbaycanlı qoyub azərbaycanlıya xidmət etməkdən, adını azərbaycanlı qoyub erməniyə, kürdə xidmət edib, işimizi, mübarizəmizi düyünə salmaqla məşğuldurlar, deyər düşündü. Elə bu anda bunun eyninə düşdüyünü düşündü. O, da bunları oxucularına çatdırıb, onların ovqatına soğan doğramağa məcbur oldu. Sonra bunu da əlavə edirdi ki, bu yazdıqlarını az qala bizim hamımız görür və bilirdi. Lakin onu da bilirdi ki, sizə Davud dayının və onunla birgə erməniləri o dünyaya göndərənlərin taleyindən danışmaq daha maraqlı olacaqdır...

Davud dayıgilin sonrakı taleyi heç də üzünə gülməmişdi. Lakin hər qaralıq gecenin bir gündüzü olduğu kimi, onlar nə qədər misli görünməyən rəzəllərə düşər olsalar da, tunelin lap axırında bir işıltı, işartı görünmüşdü. Bu işıltı, işartı haqda sizə sonra danışaram. İndi isə onu deyim ki, Davud dayıgil düz səkkiz ay sərəsər aparıb gətirirlər. Hərbi tribunal onların işinə baxır. Soruşurlar: "Deyin görək bu nə idi?". Onların hər birinə olmanın əzablarını verirlər, aparırlar, gətirirlər, gətirirlər, aparırlar. Bir şey çıxmır ki, çıxmır. Hər birinə nə qədər işgəncələr verilsə də, heç kimdən heç nə ala bilmirlər. Yenə də aparıb odinoçnu kameraya atır, dözülməz şəraitdə saxlayırlar. Öldürürlər, dirildirlər, qaldırıb yerə çırpırlar, işgəncələr verirlər, heç kim heç nəyi boynuna al-

mır ki, almır. Belə vəziyyət saysız-hesabsız olaraq davam edir. Ölümcül vəziyyətdə yenə meyit kimi padvala atırlar. Bu qoçaq azərbaycanlı balaları nəinki yayı, həm də payızı, qışı odinoçnu kamerada keçirməyə məruz qalırlar.

Davud dayı deyir ki, qışın kəşəkəsində bizim divizion Rostova köçürüldü. Bu, 1944-cü ilə təsadüf edirdi. Bizi də Rostova apardılar. Buranın türməsinə Allah heç kimə göstərməsin. Düz qırx pilləkən idi. Nə sintaran çəkdik, onu bir Allah bilir. İki-üç gün orada yatmışdıq ki, tay son nəfəsimiz idi, acliqdan bizdə qüvvə qalmamışdı, çörək yoxuydu, qida üzünə həsrət idik. Çox dözülməz günlər yaşayırdıq. Deyirdilər:

- Papağımızı bəri tutun. Okoşkadan oraya bir xışma kəpək tullayırdılar. Sutka ərzində yediyimiz bax bu olurdu.

Günü gündən yaşamaq, salamat qalmaq hissi bizdən uzaqlaşır, ölümsə üstümüzə ac gürzə, qudurğan yalquzaq kimi sürətlə irəliləyir, şığıyır. Ömür-günümüzün sonlarını yaşayırdıq, ümidimiz payız xəzanı zamanı ağacda ilişib qalmış, lakin hər an qəfil küləyin qopara biləcəyi saralmış yarpağı xatırladırdı. Nə idi o günlər bir Xudam bilir, görürdü. Vəziyyətimizdən bir o xəbərdar idi. Amma qəfil külək əsmədi, ağacın lap zirvəsində qərar tutmuş həmin yarpaq xəzana dönüb, əsib düşmədi. Tanrı bizim əlimizdən tutdu. Ölüm fərmanımız qollanmamış qaldı...

Rostovda kamerada keçirdiyimiz günlərimə qayıtmaq mənimçün daim daha böyük vahimə doğurur. Ona görə onları mənim yadıma bir daha sal-

də. Burdan da çıxıb gedəcəksiniz nemesin gülləsi dəyəcək, öləcəksiniz də. Ermənilər sizin də, bizim də düşmənimizdir. Nəinki onların 52 nəfər əsgərini, görək generalını da öldüröydünüz.

Demə bütün bunları bizə deyən oğlan voyenni tribunalın hakimi imiş. Məhkəmə quruldu. Proses başladı, ora, bura. Bizim hər birimizə 10 il trudovoy lager verildi.

Məhkəmənin sonunda bu oğlan bizə dedi:

- Gedin, hər birinizin 23-24 yaşınız var. Gedin, orada işləyin. Yeyin, için, kef eləyin. 33-34 yaşınız olanda srokunuzu çəkib evə qayıdacaqsınız. Bunu mən eləyirəm, voyenni tribunal hakimi mənəm. Mənə çox alqış edəcəksiniz.

Elə söhbətin burasında Davud dayı deyir:

- Ayə, inanan daşa dönsün, biz buna inana bilərdikmi? And olsun Xəliqə! Buna inanmaq olardı? Bu belə danışdıqca, biz bir-birimizə baxıb güldürük, and olsun Xəliqə!

Bir az keçmədi ki, bu starşi leytenant getdi.

Bizi gəlib çağırtdılar kı, gəlin. Getdik, gördük həmin bu adam hər tərəfində soldat oturub bizi gözləyir.

Qabaqca mənə səslədi. Xəlilov kimdi?

Dedim:

- Mənəm.

Dedi:

- Danış görüm, bu əhvalat necə olub.

Bütün nə olubsa, hamısını danışdım.

Başını buladı.

Dedi:

(povest)

maq son dərəcə ağırdır. Amma, müəlim, indiki sən mənə deyirsən, mən də sənə hamısını bitdə-bitdə, deyirəm. Bilin, bizim sonrakı taleyimiz necə oldu...

Bizi burada da məhkəməyə tez-tez aparıb gətirirdilər. Heç bir nəticə olmadı. Bununla belə, bizə qarşı təsir və təzyiq sanki bir qədər səngiyirdi. Nəhayət, vaxt gəldi, vədə yetişdi ki, komissiya gəldi. Məhkəmə quruldu. Burada bir cavan oğlan starşi leytenant üç qatar soldatla dayanırdı bu doqquz nəfərin üstündə. Özünü əlində avtomat vardı. And olsun Xəliqə! Bu starşi leytenant əsgərlərin arasını yarıya düz yanımıza gəlib dedi:

- Ayə, ay azərbaycanlılar (sən demə bu bizim dili gözəl bilirmiş, özü isə yevrey imiş, o, bizimlə bizim kimi Azərbaycan dilində danışmağa başladı) nə olub, niyə qorxursunuz?

Bu bizə belə dedikcə hamımız təəccüblənib yerimizdə donub qalmışdıq. Gözlərimizə və qulaqlarımıza inanmırdıq. Soldatlar ruslar olduğundan onlar onun bizə nə dediyini başa düşmürdülər. Biz isə özümüzü unutmuşduq. Rəngimiz köynək kimi ağarmışdı. And olsun Xəliqə!

Ona dedik:

- Necə yəni niyə qorxursunuz? Ayə 52 erməni öldürmüşük.

Dedi:

- Ayə, qorxub eləməyin. İşiniz-peşəniz jimix yemək, kəpək yeməkdə

- Otur.

Bundan sonra uşaqlardan bir neçəsini danışdırdı.

Keçdilər zala. Az keçmədi ki, hökm oxundu.

Dedi:

- Sizin hər birimizə on il trudovoy lager - Vorkutaya.

Beləcə bizi Vorkutaya yola saldılar. Orada isə Allah bəxtimizi gətirdi. Özümüz konvoy olduq, And olsun Xəliqə! Burada hərəməzi bir lagere saldılar. Mən düşdüyüm lagerdə işim çox yaxşı gedirdi. Birincilik əldə etdim. Yaxşı pul qazandım. Günümə gün orada yatdım.

O biri yoldaşların heç birindən xəbərim olmadı. Hərəməzi bir lagerdə olurduq. Bir-birimizdən xəbərsiz-ətərsiz. Lakin daim içimdə o əlli iki erməni qanına qaltan etmiş doqquz cəngavər azərbaycanlı oğullarını xatırlayırdım. Beləcə, mən Vorkutada lager həyatını on il sərəsər yaşamaq oldum. Gün gəldi yetişdi. Srokum qurtardı. Çoxlu pulla Vətənə - doğma Şəmkirə qayıtdım.

Şəmkirdə xeyli illərdir yaşamışdım ki, Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi. Adı günlərimdən birini yaşayırdım.

Bir gün kəndin ispolkomu gəlib mənə dedi:

- Səni rayonda osobı otdelə çağırırlar.

(Davamı 16-cı səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Başımda min cür fikirlər dolaşdı. Niyə çağrıldığımı dəqiq bilməsəm də, fikirləşdim ki, yəqin türmədə olduğumla əlaqədardır. Lakin çox qorxurdum. Fikrimə min cür şeylər gəlirdi. Çözələyirdim, düşünürdüm bir tərəfə çıxmırdı. Bir yandan da dustaqlıqdan gəlməyimlə bağlı sənədlərimi də itirmişdim. Tir-tir əsirdim, osobı otdele üz çevirmək istəmirdim.

Kəndin ispolkomu osobı otdele qorxub getməməyimi sanki sezmişdi. O, yənə də bir gün gəlib dedi:

- Nə üçün çağırışa getmirsən? Sonra nə isə problem yaranar. Belə eləmə, get, yəqin harada yerləşdiyini bilirsən?! Şəmkirdə, rayonda qara darvazadı. Kimdən soruşsan deyəcək...

Nə isə bir qədər də vaxt keçdi. İçimdə bir vahimə yaşanırdı. Amma heç kimə heç nə deyə bilmirdim. Bir gün necə oldusa canımı dişimə tutub getdim. Dedim: "Əşşi, nə olar, olar, qoy gedim". Getdim. Yadıma düşdü ki, ispolkom əvvəl mənim ora çağrıldığımı bildirəndə demişdi ki, onlar orada iki nəfərdirlər. Biri cavan oğlandı, o biri isə yaşlı adamdı. Elə bil adımla da Hacı müəllim demişdi. Bu düşüncələrlə içimdə vargəl edə-edə gəldim osobı otdele.

Soruşdum:

- Hacı müəllim kimdir? Mən Xəlilov Davudam, Sabirkənddənəm.

Bunu da söyləyim ki, osobı otdele gələndə gördüm ki, burada qapıda Andreyevkadan - qonşu kənddən mənim tanı-

dığım qoca bir kişi dayanmışdı.

O, məni görəndə kimi soruşdu:

- Ay Davud kişi, burada nə gəzirsən, xeyir ola?

Bildirdim ki, məni buraya Hacı müəllim çağırır, ona görə gəlmişəm.

Dedi:

- Gəzir ikinci mərtəbədə, qalx oraya.

Qalxdım ikinci mərtəbəyə, koridorla gedəndə qapı açıqıydı, məni görəndə kimi dedi:

- Əşi, gəl otur.

Girdim, oturdum.

Dedim:

- Sizin hansınız Hacı müəllimdir, mən Sabirkənddən gəlmişəm. Siz çağır mısınız. Ona görə gəlmişəm. Xəlilov Davud Alı oğluyam. Vətən əliliyəm.

Dedi:

- Əmi, səni mən çağırmışam. Səni haçandandı çağırmışam. Niyə vaxtında gəlmirsən? Gör nə vaxtdır sizi gözləyirəm?

Hacı müəllim mənimlə sakit, aramla, son dərəcə mülayim danışsa da, nəyə ondan almırdım. İçim məni didirdi. Az qala ürəyim dayanacaq, partlayacaqdı. Hər an məhvimə fərman veriləsi dəqiqəni gözləyirdim...

Dedim:

- Evdə yox idim. Oğlum uzaq yerdəydi, onun dalınca getmişdim, gecikdiyimə görə bağışlayın.

Dedi:

- Sən erməni öldürübsən?! And olsun

Xaliqə, bax elə belə də dedi.

Dedim:

- Bəli.

Dedi:

- Neçə nəfər öldürmüşsüz və bu qətli kimlə etmişiz?

Dedim:

- Doqquz nəfər azərbaycanlı əlli iki erməni öldürmüşük.

Hacı müəllim stolun üstündən bir kitab götürüb açdı. Əvvəlcə oradan Heydər Əliyevin fərmanını oxudu, sonra isə bildirdi ki, Heydər Əliyev sizə bəraət, amnistiya verib. Deyib: "Onları var olsun!".

Hacı müəllim bunu deyəndə mən güldüm.

Dedi:

- Kişi, niyə gülürsən?

Dedim:

- Axı neçə vaxt idi mən buraya qorxumdan gəlmirdim. Deyirdim, yəqin, məni yenidən türməyə salacaqsız.

Hacı müəllim:

"Əmi, bu bəraət - amnistiya sənə çox lazımdır. Bəlkə oğlun sabah sistemə, hüquq mühafizə orqanlarına işə düzəlmək istəyəcək. Bu, ona çox gərək olacaq. Bax, sənin üstündən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməni də bir dəfəlik götürürük.

Bax, beləcə mən bəraət aldım. Voenkomat da bundan sonra məni çağırır ordenlərimi, medallarımı, sənədlərimi mənə verdi. Bu zaman yetmişinci illərin əvvəlləri idi...

Kürdəmir, 2006.

- Bakı, 2023.